

O protestantismo no Val Miñor.
A avanzada de Morgadáns.

José L. Alonso Hermida¹

RESUMO

En Morgadáns, unha localidade illada e apartada dos principais centros de decisión, tivo lugar a finais do XIX un curioso acontecemento relacionado coa fundación do primeiro grupo evanxélico da provincia de Pontevedra, que acadou polo menos un número de 30 adeptos. As peripecias e dificultades coas que se atopou o grupo foron numerosas, en particular no referente á construción dun cemiterio propio, o que levou a unha progresiva disidencia e volta ó catolicismo.

PALABRAS CLAVE: *Morgadáns, Gondomar, protestantismo, evanxélicos, disidentes, colportores, cemiterio protestante.*

ABSTRACT

In Morgadáns, an isolated locality far from the main decision centers, a curious event took place at the end of the 19th century related to the founding of the first evangelical group in the province of Pontevedra, which reached at least 30 followers. The vicissitudes and difficulties encountered by the group were numerous, in particular for the construction of its own cemetery, which led to a progressive dissidence and return to Catholicism.

KEY WORDS: *Morgadáns, Gondomar, protestantism, evangelicals, dissidents, colporteurs, protestant cemetery*

¹ dospadrons@yahoo.es

En 1517 Martin Lutero crava as “noventa e cinco teses” no portal da igrexa do Castelo de Wittenberg, dando así comezo ó que anos mais tarde pasaría a denominarse Reforma Protestante. A pesar de que a igrexa de Roma reaccionou poñendo en marcha a coñecida como Contrarreforma, o cisma estendeuse por toda Europa, salvo en España, onde a Inquisición perseguíu de maneira implacable os disidentes, de xeito que os seguidores do novo credo víronse obrigados a abandonar o reino e refuxiarse en estados máis tolerantes. A reforma foi consolidándose e espallándose, dando lugar a diferentes ramas, que, co nome xenérico de protestantismo, se foron establecendo a ámbolos dous lados do Atlántico.

Coa arribada de transatlánticos e o intercambio comercial, diplomático e de tropas coa Inglaterra dos comezos do século XIX, algúns galegos, particularmente das poboacións costeiras, entraron en contacto cos movementos evanxélicos británicos, sen que iso tivese máis consecuencias prácticas que a simple posesión de propaganda relixiosa ou dalgunhas biblias. Foi con motivo do Sexenio Democrático 1868-1874, cando os “colportores” (vendedores de biblias) ingleses e españois, aproveitando a maior tolerancia relixiosa, iniciaron a súa andaina por España, basicamente coa venda de biblias e a actividade evanxelizadora polas cidades e vilas, visitando mercados e fábricas. Un deles, George Borrow, don Jorgito para os españois, acadou renome internacional co seu libro “A Biblia en España”, que moitos anos despois foi traducido ao castelán por Manuel Azaña.

Casa para culto en Os Padróns. Por enriba do tellado ó fondo, camiño de Viñó onde tiñan lugar as primeiras reunións. (Autor)

En Galicia a primeira predicación pública da fe evanxélica tivo lugar na Coruña en 1875. Eran os tempos da Restauración Borbónica, polo que o labor evanxelizador avanzou con moitas dificultades e oposición, tanto polas Administracións, como pola propia Igrexa católica, que vía na nova doutrina unha ameaza e, a través dos curas e bispos, constringiu os fregueses e as autoridades para obstaculizar a presenza dos misioneiros e facerlle a vida imposible ao crecente número de evanxélicos galegos. Esta oposición foi particularmente grave nalgunhas poboacións onde se denegaban certificados de bautismo, permisos para visitas pastorais, autorizacións para enterrar, ou licenzas para a construción de cemiterios de disidentes (ademais de denuncias diante da xustiza polos motivos mais triviais, como non descubrirse ó paso do viático).

Foi no verán de 1877 cando iniciaron en Vigo a actividade pastoral os misioneiros ingleses Tomás Blamire e Jaime P. Wigstone (con anterioridade estiveran en Madrid, Barcelona, A Coruña e outras localidades), mediante a venda de biblias e literatura protestante. En Vigo había unha pequena colonia británica, pero o obxectivo principal dos colportores eran os galegos, sobre todo os traballadores e xente do común, cos que contactaban nas feiras, na rúa, ou ás portas das fábricas. Ademais, organizaban reunións para a lectura dos evanxeos, para predicación e, algo moi importante nese momento, impartían clases para ensinar a ler e escribir, en locais alugados para tal fin. Hai que salientar que a taxa de analfabetismo na Galicia desa época estaba arredor do 75%, aínda que moito máis alta nas mulleres ca nos homes. A importancia concedida á educación entre os evanxélicos galegos xurdía do principio protestante da Sola Escritura, é dicir, a Biblia é a única fonte de autoridade e, se non se sabía ler, non se podía comprobar que o que se ensinaba ou predicaba era conforme coa biblia ou coas tradicións e modas de cada momento. Desta forma, a maioría dos evanxélicos galegos aprendían a ler de adultos ou ían á escola xa de pequenos, sen diferenciar entre nenos e nenas á hora de impulsar a escolarización.¹

A actividade pastoral dos evanxelistas non se circunscribiu exclusivamente á pequena cidade de Vigo que, aínda que contando con non máis de 15000 habitantes a mediados do s. XIX, estaba experimentando un notable desenvolvemento poboacional. Blamire e Wigstone puxeron pé tamén en pequenas e medianas localidades limítrofes, como Marín, Redondela, Camposancos ou Morgadáns. No rural, a hostilidade fronte ós “herexes” foi moito maior, pola influencia da igrexa católica e a resistencia por parte dos cregos motivada, entre outras cousas, pola elevada taxa de curas por habitante e a escaseza de recursos económicos da que o clero dispuña para o seu sustento. Promovidas polos bispos, nas parroquias afectadas puxéronse en marcha accións contra a crenza intrusa: envíanse circulares, lense cartas pastorais, organizanse xornadas misionais e pronúncianse sermóns e arengas nas liturxias dominicais.

Morgadáns, parroquia que tivera concello propio xunto con Chaín cando se constituíron as primeiras corporacións municipais, dependía na segunda metade do século XIX do de Gondomar. Conforme ós distintos censos feitos nese período, o número de habitantes achegábase ós 2000, sendo daquela a parroquia mais poboada do municipio. A actividade económica estaba centrada basicamente na agricultura e a gandería, producíndose nas últimas décadas unha elevadísima taxa migratoria, que chegou a

1 O único sobrevivente na actualidade do grupo de Morgadáns, residente na parroquia, asegura que tiña vetada a asistencia á escola pública, véndose na obriga de ter que acudir ó ensino privado

Adro da Igrexa de Morgadáns. (Autor)

acadar, nos primeiros anos do século XX, un 32,43% dos varóns de entre 15 e 24 anos e un 51,36 dos situados entre os 24 e os 35.

A pesar do seu illamento ó non contar coas actuais vías de comunicación (a estrada Vincios-Couso foi construída entre os anos 1918 e 1921 e a de Gondomar ao Porriño na década de 1920), Morgadáns mantíña un moderado contacto coa cidade olívica, así como con Tui, sede do bispado e antiga capital de provincia, Baiona e Gondomar. Os veciños de Morgadáns desprazábanse a pé ou a cabalo polos camiños e carreiros, sendo común a asistencia á feira do Porriño ou ós mercados da Esfarrapada, Tui, Sabarís ou Vigo, para o comercio de produtos agrícolas, leña, ou manteiga.

Dende o camiño de Viñó, centro das primeiras reunións dos protestantes, o acceso a Vigo facíase (como ata non hai moitos anos e mesmo despois da construción da estrada de Vincios a Couso), subindo por algún dos camiños que conducían á Gándara, en Chaín, onde, nun cruzamento, se tomaba o que por Donín levaba ata Os Casás e despois ós Arcos, xa en Vincios, onde enlazaba coa estrada de Gondomar ao Porriño, recién construída.

Aínda que hai datos de “actos de herexía” por parte dun veciño de Morgadáns algúns anos antes da chegada dos misioneiros protestantes, non é posible relacionar ese caso con un primeiro contacto. Tamén se sabe de desencontros entre os tres cregos da parroquia, así como que a relación cos fregueses non estaba exenta de rozamentos puntuais.² Con todo, hai que ter en conta que o enfado ou o malestar cos curas non

² A tradición oral da familia dunha conversa, revela o conflito co párroco pola colocación dunhas candeas.

Imaxe actual do cemiterio de Varela e Cereixo. Ó fondo, o Outeiro dos Protestantes.(Autor)

debería ser a razón da fundación das igrexas evanxélicas na provincia de Pontevedra. Coa presión social que recibía calquera que se declaraba pola Reforma e a perda de apoio familiar, social e económico, só a convicción de que realmente o Evanxeo era a única verdade podía facerlles estar dispostos a enfrontarse a toda a sociedade e poderes fácticos da época.

Para entender a chegada do Evanxeo a Morgadáns hai que buscar na outra punta de España, en Sevilla. Dende tempos da repoboación e, en particular, a partir do século XVII, tense noticia da emigración de xornaleiros galegos a diferentes puntos de Andalucía para traballar nos labores agrícolas e nos portos relacionados con América. É coñecida a existencia de pequenas colonias de morgadaneses en diferentes cidades da provincia de Sevilla (Utrera, Dos Hermanas), aínda que, por razóns de traballo, era na capital onde se concentraba o maior número de emigrados³⁴. Estes galegos de Morgadáns, que ou ben residían ou ben viaxaban todos os anos a Andalucía, tiveron noticias dos protestantes e, por curiosidade ou por un desexo espiritual, empezaron a acudir aos cultos evanxélicos en Sevilla. Algúns deles non só fixeron súa a fe que escoitaron predicar, senón que pronto levaron a mensaxe aos seus conveciños nos campos andaluces e tamén ás súas mulleres, fillos e parentes en Morgadáns á súa volta. Así,

3 No Catastro de Ensenada de Morgadáns, aparece como propietario dun muiño un veciño residente en Utrera.

4 En Morgadáns a tradición oral fala de que o reloxo presente no campanario da igrexa parroquial foi doado por un veciño emigrado en Sevilla, de apelido Alcoucer, que, tras facer fortuna na capital bética, quixo agasallar a parroquia natal con tan prezado artefacto.

Recinto do apartado de disidentes, cemiterio de Morgadáns. (Autor)

coios contra nós. No cumio, atopamos unha multitude de xente, cos petos a rebordar de pedras, pedras nas mans e pedras nos mandís, dirixidos por tres curas, un deles armado cunha pistola.

Despois de parlamentar un anaco, corremos cara á estrada principal, a unhas dúas millas máis arriba dos camiños do monte, que de feito non estabamos nada seguros de recordar. Outro grupo grande estaba esperando para abordarnos nunha curva da estrada, e os outros seguíannos cos cregos, berrando: “hoxe teremos os pelellos deses ingleses”. Pero nós encomendámonos ao Señor, diriximos os paraugas, abertos, por suposto, cara á chuvia de pedras, e seguimos correndo. Acadamos a estrada, e Blamire dixo: “ben, Deus, aquí estamos. Pensei que nunca a veríamos de novo”. Agardábanos unha tartana, e así chegamos a casa.”

O feito tivo unha certa repercusión na prensa, incluso na de Madrid e na estranxeira de España e América, polo que o mesmo relator continúa dicindo que:

“O goberno enviou policías armados ata a vila e requisou a arma do sacerdote, mentres que o alcalde e o xuíz ordenóuselles controlar persoalmente as nosas visitas e permitirnos o acceso á aldea. A partir dese momento, os fieis puideron ler a Biblia en paz, e dende entón leváronse a cabo pequenas xuntanzas.”

A partir deste momento, Morgadáns continuou recibindo visitas de maneira regular por parte de Blamire e Wigstone, aínda que con máis frecuencia as deste último. Así e todo, esta presenza non rematou coas dificultades dos conversos. Nunha sociedade tan intensamente mediatizada polo catolicismo, presente en todos e cada un dos actos

Sepulturas no apartado de disidentes do cemiterio de Morgadáns. (Autor)

de cada veciño, era de esperar unha persistente persecución, non só eclesiástica senón, e neste caso o máis importante, civil e administrativa. E así foi.

A conversión adoitaba ser familiar, rompendo publicamente coa igrexa católica familias completas, dende nenos ata persoas anciás, bautizándose os adultos por inmersión e baixo confesión de fe no nome da Trindade. Os evanxélicos galegos non bautizan nenos, porque a práctica dos primeiros cristiáns era de facelo so con adultos crentes.

A situación dos anciáns foi unha das principais preocupacións do grupo de Morgadáns, ó igual que o foi noutras poboacións onde se estableceu a doutrina evanxélica, xa que os párrocos aproveitaban o desexo dos galegos por ter un enterro digno para soste que os que se fixesen protestantes serían enterrados como cans, fóra de terreo consagrado. Aínda que para os evanxélicos non existe tal cousa como chan consagrado, ós simpaticizantes e curiosos si que lles causaba temor o de que non houbera onde enterrarlos á súa morte, e para un galego rural do século XIX iso era unha perspectiva terrible⁶.

Dende a construción da nova igrexa parroquial en 1853 ata o remate do cemiterio hixienista no lugar da Ferrería, os defuntos católicos da parroquia foron soterrados no adro da igrexa; sobre o papel quedaban excluídos os non bautizados, suicidas, excomulgados ou membros doutras relixións. A prohibición expresa de dar sepultura nos camposantos católicos aos seguidores doutros credos fixo que dende o primeiro momento algúns veciños, en representación dos conversos, fixesen xestións diante das administracións para poder ter un sitio onde enterrar os falecidos que indefectiblemente ían ter e que, nun principio, propuxesen que podía ser á beira do cemiterio parroquial, na Pedra. Presentan instancia diante do Gobernador civil de Pontevedra

⁶ O grupo evanxélico establecido en Morgadáns pertencía á rama “Asamblea de Hermanos”.

a comezos do ano 1880, na que, barallando argumentos tanto xurídicos como de tipo moral e social, solicitan que se ordene ó alcalde de Gondomar que leve a cabo o procedemento necesario para a construción do cemiterio de disidentes e expresan o medo de que, no caso de teren algún defunto este, non tivese lugar onde ser soterrado, cos problemas que iso suporía. A resposta, en abril de 1880, foi unha tallante negativa, alegando as autoridades do concello, trala xestión co párroco, que non había sitio a carón do camposanto católico para tal fin, nin os recursos económicos necesarios para abordar súa construción. Iso si, non se opoñen a que “os interesados constrúan o devandito cemiterio ás súas expensas, no lugar que mellor lles conveña”. No entanto, o 20 de xuño do mesmo ano, o concello de Gondomar acorda iniciar os trámites para levantalo nun terreo comunal situado no monte coñecido como Varela e Cereixo da parroquia de Gondomar, por ser a súa situación a mais céntrica para todo o municipio. Na mesma resolución foi rexeitada a lóxica proposta do vocal Manuel Méndez que expuxo: “debería construírse na parroquia de Morgadáns ou noutra onde houberse disidentes”. O criterio era compartido polo propio gobernador civil, que llo recorda ó concello e, mediante un oficio dirixido ó párroco de Morgadáns, pídelles que o informe de se ó lado do cemiterio católico existe lugar apropiado para situar o lugar de enterramento para disidentes. Aínda así, o concello mantense na súa postura inicial de construílo na parroquia de Gondomar, de xeito que na sesión do 5 de setembro de 1880 é aprobado. Ante a urxencia de dispoñer de sitio pola previsible morte dalgún evanxélico, finalmente a obra lévase a cabo nunha parcela de 64 estadais cadrados no lugar acordado de Varela e Cereixo, e cóutase provisionalmente.⁷ Con todo, pese ás présas, ata ano e medio despois non se aproba o orzamento para o peche definitivo do terreo, que se acorda en 250 pesetas.

Dous horreos compartindo eira. O propietario do segundo, evanxélico, substituíu a cruz por un pináculo. (Autor)

A poxa da obra e os trámites para a mesma fan retrasar o remate, polo que, ante a inminente morte dunha muller de relixión protestante do grupo de Morgadáns, o concello solicita ó gobernador civil permiso para levantar un peche alternativo de madeira ata que se faga o definitivo de pedra. A proposta é aceptada polo gobernador e o 6 de maio de 1882 falece María Rosa Alonso Costas, sen ter rematado o peche proposto polo concello, polo que o xuíz municipal oficia ó alcalde que sinala un sitio para o enterramento. Ó día seguinte, 7 de maio, a falecida recibe sepultura no lugar inicialmente previsto. A viaxe, probablemente en carro, transcorre durante catro quilómetros, polo vello camiño de Morgadáns a Gondomar, para rematar en Varela e Cereixo. O enterramento ten lugar en precario e co camposanto sen rematar.

Semanas despois, o 28 de maio, o gobernador civil de Pontevedra insta o concello a construír con urxencia un cemiterio de disidentes nun lugar axeitado da parroquia de Morgadáns; o concello teima na súa primeira decisión e finalmente o gobernador civil reafirmase resolvendo, en xaneiro do 1883, que debe ser na parroquia de Morgadáns, aínda que, acolléndose a un considerando do oficio anterior do gobernador civil que contemplaba a opción de construír o cemiterio alí onde se situaran os restos do primeiro defunto, o concello acorda, en sesión extraordinaria con data 28 de xaneiro de 1883, rematar a obra, que se encarga ó canteiro Manuel Alonso Rial de Morgadáns. O 15 de maio de 1883 queda rematado.

Xa co cemiterio de Varela e Cereixo en Gondomar, continuou a extenuante e desigual pugna por lograr un lugar de enterramento digno en Morgadáns para os falecidos no seo da nova doutrina, que neses primeiros momentos contaba xa con máis de trinta membros. Con ese obxectivo, un ano despois, dous protestantes de Morgadáns, Juan Martínez Pérez e Julián Alonso Bravo, en representación do colectivo, solicitan de novo ó concello, o 28 de maio de 1884, permiso para construíren un cemiterio na parroquia, nun terreo propio no lugar de Veiga de Leiras, preto da capela de San Roque. A solicitude é rexeitada por unanimidade en xuño do mesmo ano por, segundo a Xunta de Sanidade do concello de Gondomar, non reunir as condicións hixiénicas e de salubridade requiridas para ese uso. Dous meses máis tarde, unha nova solicitude, nesta ocasión presentada por Antonio Pérez Domínguez e Juan Alonso, tamén en representación dos evanxélicos, solicita permiso para cemiterio nun predio de Manuel

José Gallego. Último evangélico vivo residente en Morgadáns. (Cedida por interesado)

Alonso no lugar do Souto, tamén en Morgadáns, volvendo recibir a negativa do concello, neste caso por defecto de forma (redacción e plano)

Finalmente, e por iniciativa dos emigrantes (moitos deles protestantes, que continuaron sendo fieis á súa crenza en Montevideo e Bos Aires), en 1912 iníciáanse os trámites para a erixir o cemiterio hixienista parroquial, contando nese caso cunha área acoutada para uso exclusivo de disidentes da relixión católica. A obra remátase en 1919, concluíndo así o calvario que, para lograr ter lugar de enterramento propio, experimentou o colectivo evanxélico, moi minguado xa pola implacable persecución sufrida por parte do estamento eclesiástico católico e a súa prolongación administrativa.

De todos os evanxélicos de Morgadáns, un dos que tivo un papel máis destacado foi Domingo Alonso, que, coa súa muller e nenos pequenos, tivo que abandonar a comarca pola terrible persecución que sufría a mans dos intolerantes, e estableceuse en Marín, que xa daquela era a igrexa evanxélica máis numerosa de Galicia. Domingo gozou dun gran prestixio entre os evanxélicos marinenses, e foi elixido por eles como un dos responsables da igrexa, cargo no que permaneceu ata que emigrou a América do Sur a principios do século XX.

Na actualidade, case 150 anos despois daquela primeira visita, só queda en Morgadáns un único membro desa relixión nacido na parroquia⁷. Tampouco quedan vestixios daquel primeiro cemiterio no monte de Varela e Cereixo. Permanecen, iso si, numerosos datos e documentación nos arquivos, merecentes de un estudo máis en profundidade que agardamos que alguén faga algún día.

BIBLIOGRAFÍA

- FERNÁNDEZ CASANOVA, C. (1991) La sociedad gallega del siglo XIX *In* MATO, A (Coord.) *Historia de Galicia 4:785-800*. Ed. Faro de Vigo.
- FUERTES PALOMERA A. (2008) *Arciprestados de Tui-Vigo*. MIÑOR
- ESPINOSA RODRÍGUEZ J. (1951). *Casas y Cosas del Valle Miñor*. Vigo
- GONZÁLEZ RAPOSO B. (1999). O protestantismo en Galicia: unha historia centenaria, esquecida. Ed. Xerais. Vigo.
- GONZÁLEZ RAPOSO, B. & GONZALEZ RAPOSO, M^a DEL S. (2007). *Liberdade relixiosa e asentamento dos protestantes en Galicia*. Ed. Galaxia. Vigo
- SOLIÑO TRONCOSO A. & CHAMORRO SANROMÁN J. (2018) *Percorridos polo patrimonio cultural da vila e concello de Gondomar de Miñor*. Instituto de Estudos Miñoráns. Gondomar
- SOLIÑO TRONCOSO, M., MOSQUERA VELEIRO J. L., SOLIÑO TRONCOSO A. & SOLIÑO TRONCOSO A. (1995) *Gondomar Historia, Arte e Territorio*
- MOSQUERA VELEIRO, J.L. Comer, beber e arder. Aproximación á economía e sociedade do Val Miñor ó comezo do século XX. *Revista de Estudos Miñoráns 20: 163-181*
- GÓMEZ DE RUEDA, I. (1995). Ritos exequiales. No creyentes, no bautizados y suicidas. *Revista Murciana de Antropología (2): 179-188*.
https://www.researchgate.net/publication/27339481_Ritos_exequiales_no_creyentes_no_bautizados_y_suicidas (consultada 11/07/2020)

⁷ Ó outro lado do Atlántico, en Arxentina e Uruguai, aínda se manteñen descendentes das familias evanxélicas emigradas.

- LOPEZ MARTINEZ, A.L. *La presencia de gallegos en la Baja Andalucía (Siglos XVII-XIX)* pdf
<https://idus.us.es/bitstream/handle/11441/91728/1/LA%20PRESENCIA%20DE%20GALLEGOS%20EN%20LA%20BAJA%20ANDALUC%C3%8DA%20%28siglos%20XVII-XIX%29.pdf?sequence=1> (consultada 2/04/2021)
- SAAVEDRA P. (1995) *La vida cotidiana en la periferia de la civilización: Los campesinos de Galicia en los siglos XVII-XIX. Ayer (Asociación de Historia Contemporánea)*
https://revistaayer.com/sites/default/files/articulos/19-4-ayer19_LaHistoriadelaVidaCotidiana_Castells.pdf (consultada 18/05/2020)
- SIERRA BERNARDINO E. (1997) *Protestantes ingleses na Galicia contemporánea: Os misioneiros «brethren of Plymouth» Minius: Revista do Departamento de Historia, Arte e Xeografía* 6: 85-98.
<https://revistas.webs.uvigo.es/index.php/mns/article/view/2933> (consultada 18/04/2020)
- SIERRA BERNARDINO E. (2016) *La heterodoxia protestante en la edad contemporánea: antecedentes, génesis y evolución de las Asambleas de Hermanos (Galicia 1869-1931)*. Tese de doutoramento. Universidade de Vigo
<http://hdl.handle.net/11093/602> (consultada 23/06/2020)